

Belitzky János

Nógrádi pedagógiai gondolkodók

1742–1848

A feudális államberendezés a XVIII. század folyamán Európaszerte egyre inkább rányomta bélyegét a nevelés és az oktatás minden vonatkozására. Egymás után jelentek meg a különböző részproblémák megoldását célzó uralkodói rendeletek, és divattá vált a pedagógiai kérdésekkel való foglalkozás az értelmiségiek különböző köreiből. Hasonló helyzet alakult ki hazánkban, és ezen belül megyénkben is volt több olyan nagyműveltségű egyéniség, akik szintén jelentős tevékenységet fejtettek ki a pedagógiai kérdések felvetése és megoldása területén.

Ezek sorában elsőként **Perlicy János Dánielt**, Nógrád vármegye Losoncon lakó tisztí főorvosát kell említenünk, aki korának egyik legnagyobb hazai tekintélye a gyógyászat terén, és számos kiadott, de még több kiadatlan orvosi mű szerzője. Számos mechanikával és elméleti fizikával foglalkozó dolgozatot is írt, de ezek épp úgy nincsenek kellőképpen feltárva és méltatva, mint különböző találmányai. Pedagógiatörténeti szempontból rendkívül jelentős az, hogy 1742-ben tervezeteket dolgozott ki a magyarországi orvostudomány megindítása tárgyában. Úgy vélte, hogy tarthatatlan az az állapot, hogy az országban tevékenykedő orvosok mind külföldi diplomával rendelkeznek és hogy az orvoshiány következtében a különféle kuruzslók tömegei teszik tönkre az emberek egészségi állapotát. Részletesen indokolta egy orvostudományi egyetem létrehozásának szükségességét és annak helyéül Pest városát javasolta. Tervezetét 1751-ben az előkelőbb magyar uraknak és a helytartótanácsnak is megküldte, amelynek egészségügyi bizottsága az év decemberében tárgyalta meg Perlicy javaslatát. Az eredmény: azt javasolták, hogy Mária Terézia királynő a nagyszombati érseki egyetem keretében alapítson orvosi kart, ami azonban nem történt meg és Perlicy javaslatát ad acta tették.

Tizenkilenc év múlva azonban – mivel a Perlicy által felsorakoztatott érvek egyre aktuálisabbá tették az egyetemi színvonalon történő orvostudományt – ismét elővették azt és 1769-ben megalapították Nagyszombatban az orvosi kart. Ez az 1770. tanév elejétől az 1777. tanév végéig működött itt, amikor is Budára, majd pedig 1780-ban a Perlicy által javasolt Pestre helyezték át, ahol napjainkban is a magyar orvostudomány és tudományos élet élvonalában tölti be fontos szerepét.

A kor nagy problémája, hogy az iskolai oktatás teljes egészében az egyházak kezében volt. Ezek – katolikus és protestáns egyaránt – féltékenyen őrizték a saját maguk zárt világának minden sajátosságát és tiltakoztak minden állami beavatkozásnak még csak a kísérlete ellen is, pedig az észjogi levelezéseken alapuló korabeli állambölcset már egyenesen uralkodói jognak, állami szabályozás tárgyának tekintette az oktatásügyet. Például Mária Terézia, aki a közoktatás állami rendezése útján kívánt szert tenni jó polgárokról, 1770-ben nyíltan megírta Migazzi váci püspöknek, aki óvást emelt az egyházi iskolák állami felügyelete ellen, hogy az iskoláügy minden vonatkozásban politikai kérdés, mert az iskolák arra valók, hogy hasznos és engedelmes alattvalókat neveljenek. Vagy például, 1777 márciusában, az iskolák állami ellenőrzését is bevezető Ratio Educationis kiadása előtt a Szirák

birtokos gróf Teleki József óvást emelt a királynőhöz intézett előterjesztésében a két protestáns egyház iskoláinak önkormányzatát sértő intézkedések, főleg pedig a királyi főigazgatók hatáskörének azokra vonatkozó kiterjesztése ellen.

A nagy műveltségű és Európát többször beutazó **Teleki József**, aki II. József uralkodása idején a pécsi tankerület főigazgatója – tehát éppen annak a tisztségnek a viselője, aminek a létesítése ellen harcolt –, már ekkor egyike a középiskolák magyar tanítási nyelve előharcosainak. 1777-ben – amikor Benyák Bernát a pesti piarista gimnáziumban magyar nyelven kezdte a filozófiát, Molnár János volt jezsuita pedig Budán a fizikát – Teleki az egyik iskolai „vetélkedő”, amit a magyar nyelv művelése jegyében a pesti piaristáknál tartottak, így fejezte ki erre vonatkozó nézeteit: „A költők és a tudósok „magyar nyelven szólván, mutassák próbakövön a magyar nyelvnek nemcsak elegandóságát a tudományok tanításokra és gyakorlásokra, hanem magához edesítő kies ékességét is. Következendőképpen megcáfolják azokat, kik édes nyelvünket buta merészséggel tapodni bátorzkodnak.” – Teleki azon első egyike, aki a középiskola minden tantárgyának magyar nyelven való tanításáért küzd, ami – a hagyományra hivatkozva – még az 1830-as években is nem egy középiskolánk tanári testületének merev visszautasításában részesült.

A Pilinyben és Sásáúfalun birtokos báró **Prónay Gábor** 1784-ben a Nógrád megyét is magában foglaló pozsonyi tankerület főigazgatójává nevezte ki II. József. Ekkori iskoláztatási jelentései olyan magas színvonalúak voltak, hogy azok alapján a helytartótanács számos utasítást adott ki a geometria, a fizika és a természettudományaimnáziumi tanításának módozataira nézve. Élete legnagyobb hatású alkotása az 1791. évi, az iskolai reformot előkészítő országgyűlési bizottság megbízása alapján készített törvényjavaslat tervezete. Ezt az átfogó pedagógiai szintézist is nyújtó művét 1793-ban fejezte be, de érvényre jutását meqakadályozta a francia forradalom és a magyar jakobinus mozgalom eszméitől meariadt nemesi közvélemény és így csak az 1825/27. évi országgyűlés vette újból tárgyalás alá és nyomtatta ki. Ez „A nemzeti nevelés elvárásai” címet viselő, latinul írt mű vált alapjává a reformországgyűlések tanügyi vitáinak és rendelkezéseinek.

Prónay Gábor javaslatának legfőbb jellemzője, hogy abban a XVIII. századi felvilágosodás valamennyi kulturpolitikai elve megtalálható. Ezek értelmében kívánja a közoktatás egységes állami intézését, mert az oktatási ügy az egész nemzet közös ügye. Hangsúlyozza az oktatás egyetemességének, a művelődés általánosságának elvét, aminek értelmében a műveltség megszerzésének lehetősége általános emberi jog, ebből senki ki nem rekeszhető, mert a tudatlanság úgy az egyénre, mind a nemzetre nézve végzetes bűn. Éppen ezért a rendi társadalom legszűkebb rétege, a jobbágyság sem zárható ki a művelődés áldásaiból. Ezt a rendet szellemileg emelni kell, és még a tanyákon lakók oktatásáról is gondoskodni kíván. Kimondja, hogy bármilyen fókú iskola, tekintet nélkül a születési és társadalmi rangra, bárki előtt nyitva áll, az oktatás tehát általános jellegű és ezért ingyenes, mert csak így érhető el, hogy a szegényebb néposztályok előtt is nyitva álljonak az iskolák kapui. A társadalmi kiváltságok kapuit döngeti azzal a követelményével is, hogy mindenkit a nyilvános iskolák látogatására kötelez a magántanulással szemben – ami a gazdagabbak körében volt elterjedve – és csak annyi engedményt tesz, hogy egyelőre a magántanulók eredményeit is elismeri, hogyha azok nyilvános jellegű iskolákban vizsgáznak.

A törvényjavaslat négy szakaszra oszlik. Az első az államhatalom azon jogát részletezi, és hangsúlyozza, hogy „az összes közoktatási intézmények egyformán, ugyanazon alapelvek szerint rendeztessenek”. A második szakaszt a demokratikus kulturpolitika megfogalmazásának és az iskolarendszerek tervezetének tekinthetjük. Eszerint minden kisebb és nagyobb községben és népesebb tanyákon, valamint a városokban is népiskolákat kell létesíteni. Ezekre az ország minden egyes tankerületében – a számbeli arányok figyelembe vételével – a latin nyelv elemeit tanító grammatikai iskolák, gimnáziumok és különféle szakképesítést nyújtó akadémiák épüljenek és végül legyen az ország középpontjában, Pesten, egyetem. Az akadémiák a nemzeti művelődés magasabb célkitűzéseit szolgálják. Legyen ezek sorában művészeti akadémia, katonai akadémia, bányászati akadémia. Hasonló célt szolgálnak a létesítendő tudós társaság, a tudományos akadémia, és ettől elválasztva, külön akadémiként, a hazai Irodalom és nyelv művelését szolgáló társaság. Kimondja, hogy a leányok neveléséről és oktatásáról a néoiskolánál magasabb fokon szintén gondoskodni kell.

A harmadik szakasz a közoktatás ingyenességének elvét mondta ki. Ennek elősegítése érdekében „az elemi iskolákat a községek tartásáig fenn, amennyiben pedig erre nincs erejük, a földesurak kötelessége a segélyezés”. Az oktatás és nevelés belső, tartalmi problémáinak szempontjait a törvényjavaslat negyedik szakasza tárgyalta. Ez a rész, bár a XVIII. század második felének utilitarisztikus világnézet és a felvilágosodás elveinek sajátos keveréke. Kiténik erre abból is, hogy míg egyrészt a vallástant a közoktatás főtárgyának tekinti, addig másrészt valamennyi tanulóknak azonos módon erkölcsöt kell elő kell adni, „melynek mindenkire nézve, a vallások különbözősége nélkül, ugyanannak kell lennie”. Ez a javaslat tulajdonképpen a laikus erkölcsi oktatás első és utolsó megfogalmazása közoktatásügyünk 1919-ig terejű történetében.

A konzervativizmus szelleme a nemesi rend érdekében, az 1790. évi országgyűlés alkotmányt védő intézkedéseinek jegyében jelenik meg. Ezért hangsúlyozza az erkölcsi nevelés alapelvéként, hogy „ez a szabad nemzet, mely sajátos alkotmányának örvend, nemes szellemű és ne szolgál nevelésben részesüljön s inkább a becsületérzés, mintsem a büntetés félelme irányítsa”. Nyomban hozzáteszi azonban, hogy a csak népiskolát végző földműves- és iparosztály lelkébe már korán bele kell oltani az alkotmányhoz való ragaszkodás érzését. Ezért „a népiskolai olvasókönyvekben felfogásukhoz mért módon tárgyalni kell mindazt, ami bőségesen megmutatja, mily sokféle hasznos háramlik rájuk is vissza az ország alkotmányából”.

Az utilitarizmus, a hasznosság elvének jegyében jelenti ki, hogy az iskolákban csak azoknak a tudományoknak van helyük, „amelyek leginkább válhatnak bárki életének hasznára”. A jöze-finizmus szellemében akarja azonban megakadályozni az ún. szellemi proletariátus kialakulását. Kijelenti, hogy bár az iskolák minden fajtájának kapuja nyitva áll bárki számára, mégis óvatosságra int, „hogy az ország lakosainak a felsőbb iskolák látogatására irányuló szerfölött erős hajlama ne térítsen el olyanokat a földműveléstől, ipartól, mesterségektől és kereskedéstől, akik ezen a téren lehetnének az államnak nagy hasznára, ellenben a felsőbb iskolákban csekély előmenetelt mutatnak és semmi reményt sem nyújtanak arra, hogy ezen az úton a közjót elő fogják mozdítani”.

A magyar nyelv ügyében azt javasolta, hogy annak művelése végett „a grammatikai iskolákban bárhol a magyar birodalomban a latin nyelvvel a magyar nyelv segítségével kell tanítani”,

és hogy a magyar nyelv az iskolákban, miként arról az 1792. évi VII. tc. intézkedik, mint önálló rendes tantárgy foglaljon helyet. Azt azonban tel sem veti hogy a középiskolákban vajon mennyi tárgyat kellene tanítani.

Kimondja a tervezet, hogy bizonyos idő múlva senki sem bocsátano mestersegek tanulására és kisebb közsegi vagy városi tisztségek viselésére, akinek legalább népiskolai végzettsége nincsen. Megyei vagy egyéb köznivatalt sem toltat bet senki, aki nem igazolja, hogy sikerrel tanulmányozta a filozófia egyes ágait, a logikát, a matematikát és az erkölcsant, továbbá a jogtudományokat, a természetjogot, az egyetemes közjogot valamint a magyar birodalom köz- és magánjogát és statisztikáját.

A pedagógusok státuszát úgy kívánja kialakítani, illetve továbbfejleszteni, hogy „a köznevelés felügyelete és igazgatása benső kapcsolatban maradjon az ország közigazgatásával és az az ország semmiféle állású vagy hivatású lakosaira szabadalomként ne bízássék, hanem egyedül a legalkalmasabb egyének választandók igazgatói, tanári és tanítói tisztségre”. A pedagógusokat országos tisztviselőknek kell tekinteni és közülük azokat, akik a közoktatás terén kitűnnek, vagy a tudomány terén műveikkel gyarapítják a magyar irodalom dicsőségét, méltó jutalomban kell részesíteni. Az e tisztségben megöregedettek számára pedig megfelelő nyugdíjról gondoskodják az állam. – Olyan magyar törvényt, amelyből a magyar pedagógusok ilyen nagy megbecsülése csendülne ki, csak másfél-száz év múlva, iskoláink felszabadulás utáni államosításakor fogalmaztak meg és léptették életbe.

Prónay Gábor tervezetével kapcsolatban felmerül az a kérdés, hogy mennyiben az ő személyes alkotása? – Joggal, hiszen az oktatásügy szervezésével és rendszerezésével megbízott országgyűlési bizottság tagjai jól ismerték a francia nemzetgyűlés elé terjesztett tanügyi javaslatokat és megalakulásakor a bizottság tagjai a francia polgári eskü mintájára megszerkesztett esküt tettek le. – Kétségtelen azonban az, hogy a végleges megfogalmazás Prónay műve és a bizottság tagjai is azt az ő nevéhez fűzték.

Ez a soha törvényerőre nem emelkedett előremutató jellegű javaslat is igazolja azt, hogy a XVIII. és XIX. század fordulóján Magyarországnak számos olyan vezető állást vagy tisztséget viselő személyisége volt, akik az Európaszerte haladónak tekintett pedagógiai eszméknek nemcsak a megértői, de a meghonosítói akarói is voltak. Hatottak ezek az eszmék azokra az aulikus főurakra, is akik minden vonatkozásban az uralkodóhoz érdekeit kívánták előmozdítani. Így gondolkozott a Kékkőn birtokos gróf **Balassa Ferenc** is. A magyar nyelv hivatali és oktatási általánossá tétele ellen azért küzdött, mert így a magyar nemesség lehetlenné tenné a király és a bécsi minisztériumok befolyását. Azoknak a helyes elképzeléseinek, hogy a Magyarországon lakó egyéb nemzetiség rovására nem lehet a magyart uralkodó nyelvévé emelni, hogy a magyar tannyelvű iskolákban is tanítsák a nemzetiségek egy-egy nyelvét és a nemzetiségi iskolákban a magyar nyelvet, vagy hogy Budán alakítsanak a szentpétervári akadémiai mintájára egy tudományos akadémiát, amelynek elsőrendű feladata lenne a Magyarországon beszélt nyelvek nagy közös szótárát elkészíteni: túlzó aulikus magatartása miatt még a bécsi udvar köreiben sem voltak támogatói, mert az olaj lett volna az 1792. évi országgyűlési hangulat néha szinte forradalmi színezetű látnaiaira. A francia háborúk korában azonban a helytartótanács nem egy ekkor felvetett gondolatát elfogadta és rendeletei útján kötelezővé tette, ami nem történt meg a Prónay-féle tervezet alapvető elgondolásaival.

Kármán József 1794-ben megjelent „A nemzet csinosodása” című műve nagy nemzeti önvallomás és leleplezés. Kritikus szemmel nézte az ország művelődési arculatát és bevallja, hogy a nemzeti nyelv, irodalom és tudomány kora még

nm érkezett el hozzánk és azok, akik ezek meglétét akarják elhitetni csak hizelegnek. „Valljuk meg az igazat! Ott megállapodtunk, ahol elkezdettük. Egy kis zsbongás, egy kis felferrás az egész dolog summája!” – Megállapítását igazolja a haladó szellemű pedagógiai törekvések megvalósításának egy helyben topogása.

A II. József korában egyre inkább az alapműveltséget nyújtó népiskolák felé fordulás irányvonalának egyik legkimagaslóbb megyéinkbeni folytatója gróf **Teleki László**, aki az 1806-ban kiadott „A magyar nyelv elé mozdításáról buzgó eszdeklései” című terjedelmes és a nevelés egész területével foglalkozó munkájában is nagy tért szentelt ez ügynek. Kéziratos tanulmányaiban is foglalkozott a kérdéssel, így az 1796-ban írt „Tanácsadás a gyermekevelés ügyében” címűben. Teleki úgy látta, hogy a nemzeti kultúra és a magyar nyelv fejlesztésének a legnagyobb akadálya, sajátos módon, a magyar iskola. „Akár olcsóbb falusi és városi iskoláinkat, akár pedig felsőbb gymnasiumainkat egészen az universitásonkig tekintjük, mindennütt, oly sok végtelen hibákat, anomáliákat találhatunk, hogy valóságilag csuda nemzetemnek ilyen lábón való megállhatása is.” Még a falusi iskolákban is az anyanyelv rovására már a latin nyelvvel és ennek könnyvnlkül való tanulásával terhelik a szegény paraszt gyermekeket, ahelyett, hogy gyakorlati ismeretekre tanítanák őket, amelyeknek a mezei gazda, a szántóvető paraszt hasznát veheti. A városi népiskolák sem tanítanak mesterembereknek és kereskedőknek való ismereteket, hanem latin nyelvet, régi görög és római történelmet. Ugyancsak rossz lábón állnak a középrend iskolái, a Gimnáziumok is. Se elegendő tanítók, se jó móddal készült pedagógusok azokban nincsenek, és ha némelykor vagynak is, azok illendő en mea nem jutalmaztatnak.” A gimnáziumban is minden a latin nyelv körül forog, pedig az egyes tantárgyakat végre már nemzeti nyelven kellene tanítani.

Teleki, a szíráki birtokos, jól ismerte a falusi néo gazdasági és művelődési helyzetéből adódó problémákat, ugyanakkor azonban arisztokrata mivolta következtében a szellemi élet kiválóságainak a problematikája is érdekelte, hiszen éppen ez is az az egyik tényező volt, amelyik a feudális rendi állam kereteit eavre érezhetőbben feszítette. Így szúrte le művelődésnolitikai programját, amelynek főbb tételeit így foglalhatjuk össze: az iskolák tanítási nyelve a magyar legyen, a latin és a görög klaszszikusokat azonban buzóán kell tanítani, fontos az irodalmi ismeretek tanítása, a magyar retorikai szellem ápolása, de ezzel párhuzamosan ipari és kereskedelmi ismereteket nyújtó szakiskolákat is kell létesíteni. Végül, mintegy művelődéspolitikai célként leszögezi, hogy a nemzeti műveltség ujjászületésében a magyarul író íróké és tudósoké a vezérszerep.

Kétségtelen, hogy az 1790. évi nagy nemzeti felbuzdulás óta egyre inkább utat tört az a gondolat, hogy a magyar művelődés ujjászületésében az íróké és a tudósoké a vezérszerep. Teleki tehát, több pedagógiával foglalkozó írónkhoz hasonlóan, legalább annyira a korszellemnek, mint a saját gondolatainak a kifejezője. Ezzel kapcsolatban egyre nagyobb hangsúlyt kap a nem magyarul tudó állampolgárok magyarul beszélni megtanításának kérdése, ami a kapitalizálódás következtében kibontakozó polgárisodás utáni vagy szülte magyar nacionalizmus követelménye. A megyéinkben is birtokos **Prónay Sándor** 1810 táján már arról ír, hogy az 1806-ban bevezetett új tanrendszer alapján az evangélikus iskolákban a német és szlovák vidékeken nem várható a magyar nyelv tudásának a terjedése és ezért azt a megyéink szlovák lakosait is érintő javaslatot teszi, hogy az idevalósiakat a magyar vidékek iskoláiba köldjék „magyar szóra” 12-13 éves gyermekeiket. Javaslójai is ilyenül a saájögömöri, az osgyáni és a győri evangélikus iskolákat. – Az ilyen és az ehhez hasonló gondolatokkal telített pedagógiai elképzelések eredményezték azután azt,

hogy az oktatás és a nevelés kérdéseinek problematikáját nacionalista túlzások homályosították el.

Az 1825/27. évi országgyűlés ilyen körülmények közepette vette elő Prónay Gábor 1793-ban befejezett törvényjavaslatát. Bizottságot küldött ki. Ennek egyik buzgó tagja gróf Teleki József, a népoktatás és a magyar nyelv ügyéért buzgó Teleki László fia, a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke. Teleki József vállalta, hogy elkészíti a bizottság számára a magyar közoktatás általános elveire vonatkozó tervezete, ami az egész tanügyi rendszer ujjászervezésének az alapgondolatait tartalmazza. Ez a bizottság a harmincas és a negyvenes években kötetekre rugó javaslatokat készített, amiket az országgyűlések megtárgyaltak és részben törvények formájában ki is adtak. Tény azonban az, hogy még az 1848-ban bekövetkezett polgári forradalmak sem tudta megoldani a kérdések számos lényegbe vágó részét, sőt a dualizmus kora sem és így nem alapvető kérdés végleges rendezése a felszabadulás utáni idők tanügyi intézkedései sorában nyert elintézését. A fenti példák is igazolják azonban azt, hogy Nógrád megye egykori szellemi kapacitásai kivették részüket a haladás csíráinak elhíntéséből.

(Fontosabb irodalom: **Kornis Gyula**: A magyar művelődés eszményei 1777-1848. I-II. k., Budapest é. n. – **Finánczy Ernő**: Az újkori nevelés története (1600-1800.). Budapest, 1927.– Ezekon kívül felhasználtam a Nógrád megye története 896-1849. című kötetéhez készített ott fel nem dolgozott jegyzeteimet is.)

Leblanc Zsoltné

Nógrádi Nemzeti Intézet

Oktatási reformképzések Nógrádban a múlt század elején

A magyar nyelv elterjesztéséért indult reformkori mozgalom Nógrád megyét is arra indította, hogy határozott intézkedéseket tegyen és így jött létre 1831-ben a Nógrádi Nemzeti Intézet elnevezésű egyesület. Ennek céljál az tűzték ki, hogy vizsgálja meg „a nemzeti léleknek és erőnek ébresztésére és fenntartására, a honi nyelv virágzására” legalkalmasabb eszközöket és hogy dolgozza ki a „honi nyelv terjesztésének” a megye területén alkalmazható legjobb módozatait.

A kezdeményezés a megye határain túl is visszhangot váltott ki. Erről tanúskodik Széchenyi István levele is, melyben többek között a következőket írta:

„Nemes Nógrád Vármegyének a magyar nyelv terjesztése iránti buzgósága örömmel töltte be keblemet, mert ez által nemzetiségünk és így erőnk s nagyságunkat látom fejlődni, mely egyedül emelhet ki bennünket a homályba s feledékenységbe süllyesztett népek sorából, s Hunniát méltó fényére deríti. Vajha Nógrád szép példáját egyéb törvényhatóságaink is követnék, s Egyesületek által igyekeznének sikert szerezni a nemzeti nyelv terjesztésében, az Ország annyiszor kijelentett kívánságának. Vajha belátnák valahánra azon nagy igazságot, hogy csak ott van boldogság, hol erő van, az erők pedig csak egyesítve munkálhatnak hathatósan.”

Az Intézet rövidesen meg is kezdte tevékenységét, de hamarosan rá kellett döbbsennie, hogy a nyelv terjesztésének a legfőbb letéteményese, az iskola sok problémával küszködik és ez a körülmény a kítűzött cél elérését veszélyezteti.

Mindenekelőtt ezért gondoskodniok kellett arról, hogy az iskolák el legyenek látva megfelelő tankönyvekkel. Ezért úgy határozott az Intézet, hogy maga készített könyveket. Ez azonban már újabb problémákat vetett fel, melyet a következőkben foglaltak össze:

„Ha a dolgot a következőkétől vesszük fel, csak ugyan igaz, az, hogy addig, míg jó tanítók nem lesznek, a könyvekkel se lehet sokat érni, s így mindenképp előtérbe kell hozni a tanítók megszerzéséről kellene gondoskodni, egyéb iránt a falusi tanításnak nem egyedül magának a mesternek személyes alkalmatlansága lenne akadályul, de a rossz fűzetés, az iskola ház nem léte vagy rossz állapota.”

Ezekből a megállapításokból pedig az következett, hogy felvessék a tanítók továbbképzésének a szükségességét is:

„Jó volna, igen is, mindjárt ha lehetne, a mestereket a kívánt jobb mód szerint való tanításra vinni”, ezért tanítóképzőre volna szükség, mely arra is alkalmas lehetne, hogy „amely mester a kívánt mód szerint való tanításra nem lenne elég alkalmas, ugyan ott ha csak kis időre is abban ami a tanításra legszükségesebb, oktatást venne s legalább alkalmasabbá tételék.”

Az oktatást nehezítő körülmények javítása érdekében az Intézet tagjai elmondták véleményüket. Így a készülő könyvekkel kapcsolatban pl. a következő javaslat hangzott el:

„Szereztesse meg olyan könyvek, melyek Honi nyelv tanítását célszerűen elbővíti a nem tökéletes magyar tanító is a intézhesse, a gyermekek pedig belőlük örömmel tanuljanak. Legyenek azokban példának okáért az A. B. C. és olvasásra vezető táblákon s lapokon kívül még mesék, rövid történetek, versek, példa beszédek, közmondások és kettős beszédek is, melyeket a gyermek könnyen meg foghatja, gyönyörűséggel tanul és gyenge emlékezetében megta rhatja...”

A tervezett könyvek elkészítésére vállalkozók közül az egyik így tervezgetett:

„Az igyekezetem egészen oda fog irányulni, hogy mind azt, minél rövidebben lehet egy-egészbe foglaljam, amit egy falusi nevelőnek 12-től éveséig, legyen az gyermek vagy leány, ... megtanulni, később korában használni nem csak lehet, hanem elkerülhetetlenül szükséges is. Semmi újat nem ígerek. Többnyire kivonásokat teszek, de gyenge elméjükhöz képest. A leírásban a magyar tudós Társaság különös használatára kiadott „Magyar helyesírás és Szórendelés főbb szabályait” akarom és fogom követni. Azt mindazáltal mint egy bizonyost fogadhatom, hogy a Nevelés- és az Országgyűlés ezen tárgyról szóló iskolai alaprajzaihoz, valamint is, és leginkább az eddig nem olyan könnyen kipótolható vesztűnkre, elhagyatott falusi tökélyesedés szükségéhez akarom magamot alkalmazni.”

A tanítók helyzetét illetően egyöntetű megállapítása volt az Intézet tagjainak, hogy meg kellene szüntetni azt a helytelen gyakorlatot, mely szerint a tanítók a fizetésüket közvetlenül a tanulók szüleitől kapják. Ez részben helytelen függést eredményez, mely a tanító helyzetét teszi bizonytalanná, ugyanakkor pedig a szülők részéről is sokszor megoldhatatlan problémát jelent. Ezért javasolták a következőket:

„Mivel a paraszt egy átaljába olyan szegény, hogy tsak a mindennapi szükségére meg kívántható pénzt is allig kereshet: nem csoda tehát, hogy sokszor csupán csak azon okból a gyermekét nem tanítat, mert a tanítónak járó, jól lehet igen csekély fizetést kimélni; erre nézve a nagy és szent célnak elérését hathatósan siettetné az, hogy ha a tanításért járó s érdemhez szabott fizetés nem az iskolai gyermekek szülei által, hanem valami más fel-található mód által ki pótolódna.”

BÁL · HIRDETÉS.

Tekintetes Nógrád Vármegye hebelében a Magyar Nyelvnek serhenő módokkal leendő terjesztése céljából alkotott NEMZETI INTÉZETNEK javára folyó Esztendői Bálj első háva 19-én, az az: Vasárnap Balassa-Gyarmath M. Várossában az é végre tavasz-t-mosolygó csinnel feléhesített, s alkalmasan kivilágított Szalában Táncc-Mulatság fog tartatni.

Melly alkalommal a tisztelt Megye-Szépci több rendbéli kézi munkáik, s egyéb ajándékaik Sors-húzással fognak kijátszattatni.

Azon Bilét száma, mely a Bémotelre váltatik, lesz a nyerhető Sors minden további felfűzetés nélkül. Szállásokról eleve rendelések tételtek.

A Bémotelre váltandó Sors-Bilét az alább nevenként feljegyzetteknek mindenkor, de magán a Táncc-Mulatság estején a kűszob mellett is válthatók leendőnek három ezüst húszasokon.

Hogy a Nemzetiség előmenetelére a Haza bár mely részében tett Adahozás a legkamatozóbb Hitelezés legyen, minekutánna erről egy Honfi sem kételkedne, a nagy érdemű Közönséget elragadtató buzdításokkal csak azért se látták a Tudósítók ingerlendőnek, mert hiszik, hogy itt maga a cél lehesik. Költ Balassa-Gyarmathon Boldog Asszony Háva 12-én 1832.

Bilétet lehet váltani
Lassoncz Rutkar Lajos
B. Gyarmathon pedig Hada János Uraknál.

A Nógrádi Nemzeti Intézet
s rászóli Bálján.

A Bál kezdete pontba 7 órákor.

Hirtelen Bejártam
sajó barátomhoz Úrnak.

„Szeretném tudni, hogy a gyerekek mit tanulnak, és mennyire szeretik a tanítást. Én is szeretném, ha a gyerekek is tudnák, hogy a tanítás nemcsak a tanító feladata, hanem a szülő feladata is. A tanításnak nemcsak a tanító, hanem a szülő is felelős. A tanításnak nemcsak a tanító, hanem a szülő is felelős. A tanításnak nemcsak a tanító, hanem a szülő is felelős.”

A Tanítóhelyi Beszédjegyzék

„A tanítóhelyi beszédjegyzék célja az, hogy a tanítók közötti kapcsolatokat erősítse, és a tanítás minőségét javítsa. A tanítók közötti együttműködés a tanítás sikerességének egyik fontos tényezője. A tanítók közötti együttműködés a tanítás sikerességének egyik fontos tényezője.”

Gátolta továbbá a tanítói munkát az is, hogy legtöbb helyen a tanítók látták el a községi jegyzői feladatokat is. Ezzel kapcsolatban a következő állásfoglalás született:

„A Nótáriusság tanítói hivatalból végképpen el-választassék. Ha a szorgalmatos tanító a maga pontos hivatalának lelki esmerete és az ország kívánsága szerént tökéletesen meg-felelni kívánja: akkor nékie egész idejét e szent kötelesség teljesítésének szentelnie kell; már pedig a nótáriusi hivatal által számtalan drága óráktól sőt napoktól fosztatik meg, melyeket ama fel-

jobb való munkálódására sokkal hasznosabban fordíthatna.”

Gondolt az Intézet a tanítói munka megfelelő ellenőrzésére is. Megoldásként a következőket ajánlották:

„A néptanítás előmenetelének legnagyobb segéd eszköze azon felügyelés, mely mint legközelebbi, a helybeli szükségeket legkönyebben ismerhetvén, a hely körülményeit az első tünt akadályok elhárítására folyvásti munkálódása, s a legközelebbi érdekek egyesítése ála használni legképesebb. Erre lenne minden anya egyházi közösségben behozandó iskolai Bizottság, mely a földes Urakból, eghházi felügyelőkből, mindegy a lelkipásztorból, helybeli tanítóól, egy Intézetbeli tagból, illető megyei tiszviselő, s ezek által választandó egynéhány érdemesebb lakosokból állana.”

Az elmondottakon túl még azzal a körülménnyel is számolniok kellett, melyet egy jelentés a következőkben foglalt össze:

„A paraszt szülőknek azon rossz és e Nemzeti ntézetnek éppen ellenkező szokások van, hogy jól lehet csak November hónapnak kezdetével a gyermekeiket iskolába adják, mégis azokat kivált nagyobbakat már Februárius vége felé az iskolától el huzzák, s így éppen akkor, amidőn hosszabb napokon többet tanulhatnának a gyermekek, a tanulás úgy szólván egészen meg-szűnik.”

Kimondották ezért tervezetükben:

„Hogy a gyermekek kezdő tanulási pályájuk, amint az 6-ik élet eltöltik, nyitassák meg és 10-ik évi korig folytassék, minden esztendőben legalább 8 hónapokig, az az 1 ső Octobertől-Juniusig tartson; — azon Idő alatt pedig a tanító minden nap a helybeli bizottság által meg határozandó bizonyos ó órákban tanítani tartozzék.”

Gondoltak arra is, hogy az iskoláskor előtti előkészítésre is mód lehessen. Ezért javasolták:

„Hogy pedig a 6,7 esztendő kornál kisebb gyermekek is szélerányos nevelés által a rendes tanításra előkészületet, s könnyebbséget nyerjenek, egyszersmind a jó rendhez mely a társasági Élet legfőbb eleme hozzá szoktassanak, szinte a nagyobb gyermekek kised testvéreik őrsésétől felszabadítván, a köz iskolákban járhasanak, különösen pedig a Magyar nyelv az annak elfogadásására leghajlandóbb zsenne korban terjeszthessék, az úgynevezett Gyermekegyüttműködési Intézetek ajánlatnak, melyeknek felállítása, mindenütt, hol kedvezőbb körülmények mutatódna, az é végre megkérendő megyebeli asszonyságok munkállódások által, a Nemzeti Intézet által elő adandó terv szerint a helybeli iskolai bizottság segítségével is eszközöltetnék.”

Az Intézet törekvése volt az is, hogy a kiváló munkát végző tanítóknak pénzjutalmat tudjon adni. Hogy ehhez a megfelelő töke rendelkezésre álljon, a megye területén önkéntes pénzfelajánlásokat gyűjtöttek, ezen kívül bálók szervezésével is növelték tőkájüket. Így vált lehetővé, hogy pl. 1834-ben tizenegy tanítót tudtak szerényebb összegű pénzjutalomban részesíteni.

A tervezetekben megfogalmazott szép elképzelések azonban jórészt nem valósulhattak meg. A rendi társadalom, a kiváltságos nemesi réteg nem volt elég érett ahhoz, hogy ezeket a haladó reformeszméket a megvalósuláshoz segítse. Néhány évvel az Intézet megalakulása után csak azt állapíthatta meg az egyik vezető, hogy

„Közcélú egyesületüknek, melyre nem tsak tulajdon figyelmünk van fordítva, eddigi fogamatját anélkül, hogy érdemünkről legkisebb gondolat is akarnék valamit levonni, e kevés szavakkal fejezhetem ki: csak kevés-sel tettünk többet a semminél...”

Az elképzelések, a szép tervek értékéből azonban mitsem von le ez a körülmény. Mindezek, melyekből a Nemzeti Intézet eredeti levéltári iratanyagának felhasználásával itt izelítőt adtunk, megynék legszebb hagyományai közé tartoznak.

Nógrád-honti históriák az államosításról

Néha még így mondják: a Gábiel idejében. Vagy: a Kocsis alatt.

Ez is időszámítás, ha nem is kötődik uralkodóhoz, dinasztia-hoz.

Tanítókhoz kötődik.

Mert például a Gábiel tanítás után befogott, zörgött végig az utcán a szekérrel. Ment a mezőre, mint bárki más a faluban. Ilyen „uralkodó” volt, krétás kezű földműves.

A Kocsist meg inkább a hangjáról emlegetik. Azóta is hiányzik az a hang a templomból. Egy-egy szürkébben sikerült szertartás után mondják is – sóhajtván – az öregebbek:

– Bezzeg a Kocsis, a Kocsis . . .

A faluban megemlegetik a tanítókat.

● Ők is a falut.

Néhai Boldizsár fiának ezt írta Gábiel Pál:

„Kedves József Uram!

Legutóbb a templom mellett találkoztunk a Pista temetésén. Már akkor lett volna egy kötelességem. A vonat ablakából néztem görcsösen annak a falunak a körvonalait, ahol huszonhat éven küzdöttem egy maroknyi nép felemelkedéséért, ahol szembeszálltam a maradisággal, ahol a gazdák anyagias gondolkodását tördeltem, de . . . a rám bízott ifjúság lelkében örökös emléket állítottam. Ők mondják, hogy nincs olyan ház, ahol estéknént nem lenne szó rólam. Mindegyik – akár szegény, akár gazdag – kapott tőlem útravalót a tarisznyájába, az élet sok nehézségében tud belenyúlni segítségért . . .”

Igy mentek el – hosszú szolgálat után – a tanítók, kántortanítók a faluból. Lélekben ott maradtak.

● Nógrád-Hont vármegye egykori tanfelügyelője, Moldoványi János is emlékezik. Egy dátumra. Az államosításra: egy korszakra. Vagy inkább: egy korszak elmúltára.

– Jelentették a szobi járásból egy faluból, hogy a leltárban szereplő harmónium nincs meg. Előző este még megvolt. Az osztály le volt zárva, érthetetlen, hova tűnt. Én a tanfelügyelőségen dolgoztam. Kimentünk a faluba az alispánnal. Az iskolaszék elnöke a pap volt. Mondtuk neki: maga felelős az államosítás nyomán most már államvagyonot képező harmóniumért. Húsz percen belül kerítse elő. Kiderült: előző nap késő este kinyitotta az osztályt a harangozóval, s elvitték a harmóniumot a templomba, a sekrestyébe. Ezért a „kerekháza” is kerülhet, jegyeztük meg. Pár percen belül hozta a harmóniumot a pap, meg a harangozó. Ketten, világos nappal, végig a falun.

Később aztán – általában – mégis csak eltűntek az iskolából a hajdani harmóniumok. Hová? Szanaszét.

● Így kezdődött:

„A kántor beszólt az ajtón:

– Hallja-e öcsém, még ma illik, hogy átmenjünk a paphoz. Együtt.

Rendjén valónak tartottam magam is. Köszöntem a figyelmét. Indultunk azonnal.

– Öcsém – szólott Soós Antal a plébánia kapujánál, azután el ne felejtsem kezét csókolni.

– Ha ő kezét csókol nekem – feleltem –, én is kezét csókolok.

Ezzel el volt vetve a sorsom kockája.

A pap elem nyújtotta jól táplált kövér kezét. Én egyszerűen megszorítottam.

Le sem ültetett.

Azt mondta:

– Remélem jól viseli magát.

– Na most elmehetnek – szólott azután fakó arccal.

De nem nyújtotta a kezét.”

S az iskola?

„Alacsony kis földes szoba volt. Benne három sor pad, egy asztal, egy szék, egy ágy, meg egy tyúkketrec.

– Bátyám – szólott elszoruló szívvel –, hát ezek a tyúkok?

– No bizony – felelte Soós Antal –, a tyúk jó állat. Én szeretem a tyúkokat. De, ha nem tetszik, kitétem . . .

– No, ez a szép és nemes pálya ugyancsak nyomorúsággal kezdődik.”

Gárdonyi Géza sorai ezek a hajdani segédtanítóról.

– A helyettes tanítónak nem járt szünetben fizetés – jegyzi meg Moldoványi János. – A karácsonyi, a húsvéti és a nyári szünetben nem fizettek neki. Pénzt csak a tanítás ideje alatt kapott. Január 6-án volt vízkereszt, január 7-től kapott pénzt a helyettes tanító. A segédtanító már kapott állandó fizetést, 110 pengő körül.

Nógrád-Hont vármegye hajdani tanfelügyelője Balassagyarmaton él. Nyugdíjas. Nap közben egyedül van a hatalmas szobában. Barna cserépkályhában pattog a tűz, nemsokára hűsz Celsius fok körülre melegszik a szoba levegője. Az iskolák államosítása Nógrád-Hont vármegyében elválaszthatatlan az ő nevével. Az iskolák államosításának negyedszázados jubileumán Mátyás József (Romhány) a Munka Érdemrend ezüst fokozatát, Moldoványi János a Munka Érdemrend bronz fokozatát kapta. Kitüntetés, emléklapot kapott még ebből az alkalmából Salgótarjánban Németh László, Borsos Gábor, Cserhádi József, Vadkerty Lóránt, Szécsényben Balla Károly, Szurdokpüspökiében Gáspár József, Kisbágyonban Papp István, Nagybátonyban Alaxay Béla, Nagybátony-Szorospatakon Kovács József, Fenyvesi József és Kovács János Kisterenyén, dr. Selmeczi János Felsőpetényben, Balogh László Nőtincsen, Papp Győző Szügyben, Endrész Pál Pásztón, dr. Korom Géza Balassagyarmaton.

● Nógrád-Hont vármegyében az államosítás előtt 198 népiszkola volt – ezek voltak a mai általános iskolák elődei –, közülük 26 állami, 172 felekezeti. Talán soknak is tűnik ez a szám. Nem olyan sok, ha tudjuk, több olyan kis falu volt, ahol mind katolikus, mind pedig református és evangélikus iskola működött, egy-egy tanerővel. Az egyházi főhatóságok valamennyi felekezetenél ragaszkodtak iskoláikhoz, az iskolaszék elnöke mindenütt a pap volt, aki gondosan ügyelt arra, hogy a fiatalok oktatása-nevelése megfeleljen az uralkodó osztály érdekeinek.

A tanító ezekben az iskolákban védtelen és kiszolgáltatott volt. Gárdonyi Géza Lámpás-a, Bródy Sándor A tanítónő című színműve, Petőfi Sándor Az apostol című műve megannyi irodalmi bemutatása e kiszolgáltatottságnak. S a műveket még sorolhatnánk. És persze itt élnek közöttünk még az emlékező szemtanúk. Halgassuk meg őket, enélkül nem érthetjük meg teljesen az államosítás nagy jelentőségét, új korszakot nyitó voltát.

– A tanítóságnak az államosítás előtt érdekképviselete nem volt – mondja Moldoványi János. A felszabadulás után alakultak meg a járási városi megyei pedagógus szakszervezetek, amelyekbe felekezetekre való tekintet nélkül tömörültek a pedagógusok.

1945 augusztusában a vármegye tanítóságának 83 százaléka szakszervezeti tag volt. Ekkor Magyarország 26 vármegyéje közül ötben volt szakszervezete a pedagógusoknak. A szakszervezet Budapest után először itt alakult meg.

● Moldoványi János 1946 augusztusában lett Nógrád-Hont vármegye tanfelügyelője. Ekkor költözött az akkori megyeszékhelyre, Balassagyarmatra. Koalíciós kormány volt. A főispán, az alispán szociáldemokrata volt. Így a megye székhelyén minden tisztviselő a szociáldemokrata pártba lépett be.

– Na, megjelent a szalon-kommunista – jegyezték meg, amikor Moldoványi János odakerült. Rá egy évre 42 tagja volt a pedagógusok köréből a kommunista pártnak. (A 26 vármegye közül Nógrád-Hont vármegyén kívül Pest megyében működött ekkor kommunista tanfelügyelő, Háros Antal.)

● – Az államosítást megelőző néhány héten bizalmas értesülést kapott a megyei pedagógus szakszervezet, s a vármegyei

tanfelügyelő a kommunista párttól, s a pedagógus szakszervezet országos vezetőségétől az iskolák államosításának idopontjáról – emlékezik Moldoványi János. – Kidolgoztuk az államosítás ütemtervét. Járásonként államosítási bizottságokat alakítottunk, a tagokat elláttuk a szükséges okmányokkal, megbízó levelekkel, s közöltük a teendőiket. A bizottságok tagjai a falvak kommunista párttitkárai, az állami és társulati iskolák kommunista tagjai és demokratikus érzelmű pedagógusok voltak.

Ebben az időszakban – pár héttel az államosítás előtt – a tanítóság táviratban kérte a minisztériumtól a felekezeti iskolák államosítását.

Ortutay Gyula írja Emlékezés az államosításra című cikkében (Fényes, tiszta árnyak, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973): „Egy levélre s írójára mégis, ma is emlékszem. Veszprém megyei tanító volt, felekezeti iskolánál, biztatott az államosításra, megírta, milyen megalázó egy felekezeti iskolánál a tanító helyzete, s megírta azt is; ha a törvény tárgyalásra kerül, nem mozdul el addig a Parlament kapujából, amíg kezet nem szoríthat velem, aki akkor a megye képviselője is voltam. Parlamenti beszédében Bóka volt az, aki érzékletes képekben rámutatott a felekezeti tanító megalázó emberi helyzetére, függésének megszégyenítő formáira: író volt, jól érezte az érzékeny erkölcsi-lélektani motívumokat is. Hát a mi veszprémi tanítónk valóban ott silbakolt a vita végéig kora reggel óta a Parlament I-es kapujánál, ahonnan a képviselők kirajzanak.”

– Az államosítás parlamenti tárgyalását megelőző napon megyéinkből is felmentek a felekezeti tanítók, több százan Budapestre tüntetni, követelve az iskolák államosítását. Másnap, 1948 június 16-án a Parlament karzatát foglalták el – így emlékezik Moldoványi János. – A törvényjavaslat előadója dr. Ortutay Gyula, akkori közoktatási miniszter volt. A szavazáskor a kommunista párt, a szociáldemokrata párt, a nemzeti parasztpárt, s a kisgazdapárt bal szárnya megszavazta, s döntő többséggel törvényerőre emelte az iskolák államosítását. A képviselők ezután elénekelték a Himnuszt. Az ellenzék is kénytelen volt énekelni.

Ortutay Gyula írja említett visszaemlékezésében: „Egyedül az öreg hölgy, Schlachta Margit maradt ülve. Vékonyan, össze-

szorított szájjal, a maga módján bátran is – ez a Himnusz, hiába írta Kölcsey Ferenc, többé nem az ő himnusza, gondolhatta.”

●

– A szobi járásban, Ipolytölgyesen az államosítás előtt tíz nappal, június 6-án a kommunista párttitkárt agyonlőtték – emlékezik Nógrád-Hont vármegye hajdani tanfelügyelője. – Oda az államosítási bizottság nem mert kimenni. Szóltam az alispánnak, Kovács Jenőnek: Te Jenő, kimegyünk oda mi államosítani. Az egész vármegyénél egy autó volt, a főispáné. Szabad lett, Kovács Jenővel, rendőrkísérettel kimentünk Ipolytölgyesre. A rendőrök, nyílt paranccsal, két autóval jöttek. Bemegyünk a faluba. Az iskola körül tömörülnek és üvöltöznek az emberek. Kiszállnak a rendőrök, halálos csönd. Így szóltam az emberekhez: Nézzék, emberek. Mi ezt az államosítási törvényt végrehajtjuk. Bementünk az iskolába, elővettük a leltárt, számbavettük, ami volt.

●

Órhalomban az államosítási bizottsággal szemben fellépett a kántortanító is – mondja Moldoványi János. – A múlt rendszerben kormánypárti képviselő volt. Karhatalommal kellett eltávolítani. A lakásán tartott házkutatás során megtalálták nála az esztergomi főegyházmegye egyik kanonokjának bizalmas iratát, amelyben a főszékesegyházhoz tartozó iskolák számára közli, hogyan álljanak ellent az államosításnak.

A tanügyi szervek a vallás és közoktatásügyi miniszter 8000/1948. számú rendeletet követően, együttműködve az MDP helyi szerveivel felmérték az iskolákban, ki az, aki nem kíván államosított iskolában tanítani. A tanfelügyelői jelentés szerint mintegy huszan mondtak le állásukról, nem kérték átminősítésüket Balassagyarmaton, Szobon, Márianosztrán, Szécsényben, Nagymaroson.

– Becskén egy kántortanító nem tette le az esküt – jegyzi meg a volt tanfelügyelő. – A kántori fizetését ekkor az egyházközség felemelte. Mert azt megmondtuk mindegyiknek: a mai naptól kezdve orgonára ülni nem szabad. Voltak olyan kántortanítók, akik a jövedelmet féltették, s ez nem volt kevés, jól megélték belőle.

Az államosításnak ez a szakasza Nógrád-Hont vármegyében nyolc-tíz napig tartott.

